

pracujących do polityki rządu federalnego na tych odcinkach wyrażany być może jedynie poza ramami organizacyjnymi.

Należy podkreślić, że mimo pokazania wielu ujemnych i niepokojących zjawisk w życiu związkowym Niemiec zachodnich, książkę Kassyanowicza cechuje optymizm i przekonanie o pozytywnej roli, jaką odgrywa walka wielomilionowych mas członkowskich zachodniemieckich związków zawodowych w kształtowaniu stosunków społecznych w NRF.

Podtrzymując w całej rozciągłości pozytywną ocenę tej dobrej i pożytecznej publikacji, wyrażoną już na wstępie, pragnę zwrócić uwagę na dwa potknięcia. W przypisie na s. 4 błędnie przetłumaczono nazwę SPD na „Socjalistyczna” zamiast „Socjaldemokratyczna Partia Niemiec”. Również niewłaściwemu tłumaczeniu przypisać należy użyte na ss. 88 i 89 określenia „sumy odpisywane od kapitału zysków”, zamiast właściwego w języku polskim „sumy zysków” lub „kapitalizowanego zysku”.

Maria Seidel

Problèmy ekonomickè integrace (Vèdecký Sborník Vysoke Skoly Ekonomickè). Praha 1965, 150 ss.

Polskiego czytelnika recenzowana książka zainteresować powinna nie tylko ze względu na tematykę¹, ale również dlatego, że daje ona pewien pogląd na to, jakimi szczegółowymi zagadnieniami z zakresu integracji gospodarczej w świecie kapitalistycznym zajmują się ekonomiści czechosłowaccy, a mówiąc dokładniej, ekonomiści środowiska praskiego.

Problèmy ekonomickè integrace są bowiem pracą zbiorową a jej autorami są przedstawiciele trzech różnych grup badawczych w Pradze. W Czechosłowacji problemami integracji gospodarczej od kilku lat zajmują się właściwie cztery większe, liczące po kilkanaście osób zespoły naukowców. Są to: zespół przy Katedrze Ekonomiki Politycznej Wydziału Handlu Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Pradze, grupa badawcza Instytutu Planowania Gospodarki w Pradze, zespół naukowców Instytutu Ekonomicznego Czechosłowackiej Akademii Nauk w Pradze oraz grupa pracowników naukowych Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Bratysławie.

Co roku organizowane są w Starym Smokowcu tradycyjne już seminaria dla wspólnego przedyskutowania aktualnych wyników badań. Ekonomiści czechosłowaccy byli również w październiku 1965 r. organizatorami międzynarodowej konferencji poświęconej problemom zachodnioeuropejskiej integracji, w której udział wzięło 30 ekonomistów z krajów socjalistycznych, a gospodarze przygotowali pięć referatów. Tematyka prowadzonych w poszczególnych zespołach badań jest bardzo szeroka. Począwszy od ogólnych tematów teoretycznych, jak np. wpływ integracji na rozwój rynku, czy też — ekonomiczne problemy unii celnej i gospodarczej, do problematyki bardziej szczegółowej dotyczącej np. polityki handlowej EWG, migracji siły roboczej itd. Wymieniono tu oczywiście tylko kilka tematów badań zaś ich wyniki w formie prac doktorskich, habilitacyjnych czy też wydań książkowych opublikowane zostaną w najbliższych trzech latach.

¹ W Polsce wydano dotychczas trzy książki z zakresu integracji gospodarczej w świecie kapitalistycznym. Są to w kolejności publikowane: J. Soidaczuk, *Integracja gospodarcza we współczesnym kapitalizmie*. KiW, Warszawa, 1963; S. Albinowski, *EWG a rynek światowy*, ZAP, Warszawa 1965; Z. Nowak, *Koncepcje integracji Europy zachodniej na tle procesów rozwoju ekonomicznego*. Instytut Zachodni, Poznań 1965.

Omawiana książka stanowi właśnie zbiór opracowanych już a stanowiących części szerszych prac, czterech dość luźno ze sobą powiązanych artykułów. Każda z części napisana została w innym języku — część pierwsza — w rosyjskim, druga — w francuskim, trzecia w angielskim, ostatnia w niemieckim. Prezentowana publikacja przeznaczona więc została głównie dla czytelnika zagranicznego. Autorami poszczególnych części są:

- pierwszej pt. *Z problematyki wpływu i następstw integracji gospodarczej* — doc. inż. V. Pavlat, kierownik grupy badawczej przy Wyższej Szkole Ekonomicznej w Pradze;
- drugiej pt. *Międzynarodowa koncentracja kapitału w EWG* — D. Morkovin również z WSE w Pradze;
- trzeciej pt. *Tendencje rozwojowe produkcji przemysłowej w krajach EWG* — V. Landa z grupy badawczej Instytutu Planowania Gospodarki w Pradze;
- czwartej pt. *Niektóre problemy integracji rolnictwa w EWG* — doc. Z. Klusaková-Svobodová z Czechosłowackiej Akademii Nauk w Pradze.

Temat części pierwszej sformułowany jest bardzo szeroko, lecz autor omawia tylko dwa, najbardziej istotne jego zdaniem, problemy:

- wpływ regionalnej integracji wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych na międzynarodowy podział pracy, oraz
- wpływ rozszerzania się rynku w warunkach integracji na produkcję.

Pod pojęciem międzynarodowej integracji gospodarczej rozumie V. Pavlat taką formę internacjonalizacji produkcji i kapitału, która związana jest z systemem ingerencji ze strony państwa i która realizowana jest w skali międzynarodowej. Dalej autor odróżnia pojęcia regionalnej integracji gospodarczej od integracji w skali światowej oraz pojęcia międzynarodowego od regionalnego podziału pracy. Takie rozróżnienie i sprecyzowanie poszczególnych kategorii konieczne było ze względu na to, że całość pierwszego zagadnienia omówiona została w trzech aspektach: wpływu regionalnej integracji na regionalny podział pracy, wpływu regionalnej integracji na międzynarodowy podział pracy, oraz wpływu międzynarodowego podziału pracy na rozwój regionalnej integracji.

Wielu ekonomistów marksistowskich przeprowadzając analizę integracji gospodarczej kapitalistycznych krajów rozwiniętych, nie docenia oddziaływania rozszerzania rynków na produkcję w rezultacie połączenia oddzielnych narodowych rynków we „wspólny rynek”. By uniknąć nieporozumień V. Pavlat rozpoczyna tę część analizy od określenia pojęcia „objętość („pojemność”) rynku” lub „rozszerzenie rynku” — jako, że rozróżnienie tych podstawowych pojęć może mieć wpływ na taką czy inną ocenę oddziaływania rozszerzania rynku na produkcję. W warunkach integracji gospodarczej powiększenie rynku odbije się na produkcji, w sensie zmiany kryterium optymalności wykorzystania zasobów znajdujących się w poszczególnych krajach członkowskich danego ugrupowania integracyjnego. Końcowy rezultat wpływu powiększenia rynku na produkcję zależy zdaniem autora od wielkości nowej całości i od jej struktury wewnętrznej.

D. Morkovin posługując się ogromnym materiałem faktograficznym omawia w drugiej części interesujący problem koncentracji międzynarodowej kapitału w EWG. Załącza przy tym krótką bibliografię zawierającą w głównej mierze źródła francuskie. Proces koncentracji kapitału odbywa się w EWG w trzech przekrojach: w skali narodowej, w ramach krajów członkowskich EWG oraz wewnątrz EWG, ale z udziałem kapitałów krajów trzecich. Koncentracja kapitału w skali narodowej przyspieszona została zdaniem autora wskutek utworzenia EWG. Dla poparcia tej tezy daje przykłady licznych fuzji, porównując jednocześnie ich ilość do 1959 r. i po wejściu w życie postanowień traktatu rzymskiego. Omówienie (podrozdział B) koncentracji międzynarodowej w ramach EWG autor zaczyna od przedstawienia odpowiedniego ustawodawstwa. Dalej wyjaśnia problemy wpływu

integracji na monopolizację i konkurencję oraz omawia politykę konkurencyjną EWG, w tym również sytuację małych i średnich przedsiębiorstw. Koncentracja międzynarodowa w ramach EWG cechuje się różnorodnością form, spośród których krótko omówione zostały: interpenetracja finansowa, koncentracja banków, umowy międzymonopolowe, tworzenie wspólnych filii, układy o specjalizacji koordynacji programów produkcji, układy o wspólnym zaopatrzeniu i poddostawach, układy o wspólnych badaniach, wymiany doświadczeń technicznych i licencji, układy o wspólnej sprzedaży, aliance dla ekspansji zagranicznej itd.

W podrozdziale C dotyczącym koncentracji międzynarodowej wewnątrz EWG z udziałem krajów trzecich, nazwy amerykańskich koncernów przewijają się oczywiście najczęściej. Wydaje się jednak, że autor zbyt mocno zasugerował się powiązaniem, ujawniającymi się na zewnątrz w postaci „szyldu” nowego przedsiębiorstwa. Formalne bowiem układy i jawne porozumienia nie są tak istotne, jak układy tajne i interpretacja finansowa, o których wieści, wskutek ustawodawstwa antykartelowego, nieczęsto docierają do publicznej wiadomości. W związku z tym nie wymierzalnym staje się również stopień oddziaływania procesów integracyjnych w EWG na koncentrację kapitału.

Kontrowersyjny problem tendencji rozwojowych produkcji przemysłowej w EWG omówiony został przez V. Landę w trzeciej części książki. Część ekonomistów twierdzi, iż wysokie stosunkowo tempo wzrostu produkcji przemysłowej w EWG w ostatnich latach to skutek utworzenia i rozwoju EWG. Częste są również zupełnie przeciwstawne poglądy, że procesy integracji gospodarczej w EWG nie miały żadnego wpływu na tempo wzrostu produkcji przemysłowej w tym ugrupowaniu. Zdaniem V. Landy żaden z tych krańcowych poglądów nie jest słuszny. Byłoby bowiem przedwczesne, jeśli nie możliwe przy obecnym stanie badań, określenie ilościowe aspektów i uznanie procesu integracji gospodarczej w EWG jako głównego czynnika warunkującego wysokie stosunkowo tempo wzrostu produkcji przemysłowej we Wspólnocie. Z drugiej zaś strony nierozsądne byłoby zupełne ignorowanie efektu procesów integracyjnych w EWG i ich wpływu na produkcję przemysłową. Integracja, której towarzyszy intensywny proces koncentracji produkcji i kapitału może w obecnych warunkach kapitalizmu państwowo-monopolistycznego stymulować pod pewnym względem i do pewnych rozmiarów ekspansję produkcji przemysłowej i jej rezultaty mogą znaleźć odbicie, zarówno w zmianach ilościowych, jak i jakościowych.

Do tych stwierdzeń dochodzi autor po ciekawej metodologicznie analizie, najpierw rozwoju ogólnej produkcji przemysłowej, a później rozwoju produkcji w poszczególnych gałęziach, takich jak: przemysł wydobywczy, przetwórczy, metalurgiczny, budowy maszyn, chemiczny, tekstylny itd. Podstawą analizy były lata 1953—1962. Przy porównaniu zaś tempa wzrostu produkcji przemysłowej, przed i po powstaniu EWG, jako punkty wyjścia dla porównań przyjęte zostały lata 1957, 1958, 1959.

W pracy omawiającej procesy integracji gospodarczej w Europie zachodniej nie sposób pominąć integracji w rolnictwie, a więc dziedziny, w której proces ten postępuje najwolniej i z największymi oporami. W trzydziestostrońcowym opracowaniu nie można oczywiście wyczerpać zagadnienia, stąd doc. Klusakova-Svobodova zarysowuje tylko problem, wychodząc od wyjaśnienia genezy i założeń integracji rolnej, przyczyn i charakteru sprzeczności tego procesu integracji oraz form i następstw jego realizacji.

Program wspólnej polityki rolnej ujęty w traktacie rzymskim nie był pomysłem nowym, lecz powstał wkrótce po II wojnie światowej w formie prób utworzenia tzw. zielonego *Poolu*. Kiedy kilka lat później nastąpiło włączenie rolnictwa do procesu integracji EWG, stało się to zdaniem autorki nie dlatego, że w rolnictwie sześciu krajów członkowskich powstała pewna jakościowo nowa sytuacja, albo że roz-

wineły się jakieś czynniki warunkujące ten proces, lecz dlatego, że koła monopolistyczne forsowały integrację w rolnictwie i zaczęły ją urzeczywistniać. Oznacza to, że bodźce, które pobudzały włączenie rolnictwa do procesu integracji, oddziaływały w tym okresie poza tą dziedziną gospodarki. W samym rolnictwie nie występowały bowiem jeszcze wtedy obiektywne warunki dla utworzenia jednolitego rynku na produkty rolne, dla jednolitej polityki rolnej w dziedzinie cen, ceł i produkcji — jak to miało miejsce w przemyśle.

Po krótkim omówieniu celów polityki integracyjnej w rolnictwie EWG autorka przechodzi do najbardziej istotnych problemów, tzn. do pokazania przebiegu samego, pełnego sprzeczności, procesu integracji. Omawia kolejno rozwój sił produkcyjnych, przyczyny szybszego wzrostu ogólnych kosztów produkcji rolnej od samej produkcji rolnej w EWG, kształtowanie się cen i dochodów, koncentrację w rolnictwie itd. Zagadnienie rynków dla poszczególnych produktów, ich wymiana między krajami członkowskimi Wspólnoty, ujawniające się na tym tle sprzeczności interesów poszczególnych krajów członkowskich oraz skomplikowany mechanizm, który doprowadzić ma do ujednoczenia rynków na poszczególne produkty rolne w EWG — to ostatnie z poruszonych w tej części pracy problemów. Cała analiza ilustrowana jest bogatym materiałem statystycznym ze źródeł FAO (Organizacja do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa), OECD (Organizacja dla Ekonomicznej Współpracy i Rozwoju) i oficjalnych publikacji EWG.

Oceniając omówioną wyżej książkę jako całość należy stwierdzić, że ta dojrzała analiza niektórych problemów integracji gospodarczej w świecie kapitalistycznym przeprowadzona z marksistowskiego punktu widzenia dowodzi, że ekonomiści czechosłowaccy mogą się poszczycić poważnym dorobkiem w tym zakresie. Nie bez znaczenia wydaje się tu być wspomniana wyżej forma pracy w zespołach badawczych. Należy więc zwrócić większą uwagę na publikacje z zakresu integracji gospodarczej, które ukazują się lub ukażą w najbliższym czasie w Czechosłowacji. Książka *Problèmy ekonomickè integrace* w pełni to uzasadnia.

Ryszard Ławniczak

ERWIN HÄUSLER: *Jedem sein Eigentum. Vermögensbildung in der modernen Gesellschaft*. Seewald Verlag, Stuttgart 1965, 199 ss.

Autor, poseł do *Bundestagu* z ramienia CDU, jest znanym rzecznikiem koncepcji upowszechnienia własności, zawartej w programie ideowym CDU. Był współinicjatorem i współtwórcą szeregu aktów prawnych służących bezpośrednio lub pośrednio wprowadzeniu w życie tych koncepcji. „Akcje ludowe”, socjalna reprzywazyfikacja przedsiębiorstw państwowych, a w końcu ustawa o „tworzeniu majątku” (*Vermögensbildungsgesetz* z 5 V 1965), tzw. 312 DM-Gesetz, zawdzięczają w dużej mierze jemu swoje powstanie.

U podstaw tych koncepcji leży chęć znalezienia tzw. trzeciej drogi, tj. drogi, która nie będąc ani kapitalizmem w jego współczesnych formach, ani socjalizmem, doprowadziłaby do wyrównania różnicy, dzielącej społeczeństwo zachodnioniemieckie na dwie antagonistyczne klasy. Drogi tej dopatruje się Häusler, zgodnie z doktryną socjalną chrześcijaństwa, w upowszechnieniu środków produkcji, nawiązując do dawnych ustrojów społeczno-gospodarczych, gdzie środki produkcji były własnością osób posługujących się nimi. W nowoczesnej gospodarce, wymagającej ogromnych kapitałów i wielkich zespołów ludzkich, efekty podobne do wzorcowych, tj. większa